A Hajdúsági Tájvédelmi Körzet

Gyarmathy István
gyistvan@hnp.hu

Ha a Budapest felől érkező látogató Debrecent elhagyva Hosszúpályi, Vámospércs vagy Hajdúsámson irányába halad, hamar érzékeli: a Tiszántúl fátlan rónaságát, a nagytáblás szántóföldek helyét változatos, buckás-dombos, erdős tájak váltják fel. „A magyar Alföld ősi tájképét, a lápokkal tarkított erdős pusztát idézi elénk a Nyírség. A százados terebélyes tölgyesek helyét mindinkább akácosok foglalják el, a buckákon a pusztai virágok sokaságát ekeföldek váltják fel, az egykori lápok, rétek helyén gabona hullámzik. Mégis, a Nyírség őrzi hírmondóit a történelem előtti idők tájképének, a buckaközi mocsarak, fűz- és nyírlápok, ligetes erdők mélye a legtöbbet őrzött meg Alföldünk múltjából, állatot, növényt egyaránt" – írja a nagyhírű debreceni botanikus Soó Rezső az 1930-as évek derekán.

A természetvédelem talán a 24. órában lépett fel, amikor 1988-ban 5680 ha-on (mely a bővítésekkel 7000 ha fölé nőtt) védetté nyilvánította az erdős puszták napjainkig fennmaradt őshonos faállományú, ritka növényeket rejtő erdőfoltjait, eke által nem bolygatott rétjeit, legelőit. Mivel ezek a területek javarészt a volt Hajdú vármegye K-i részén fekszenek, a keresztségben a védett területek e mozaikja a Hajdúsági Tájvédelmi Körzet nevet kapta. Talán szerencsésebb lett volna a Hajdúság helyett a Nyírség nevét kölcsönvenni, hiszen földrajzi és növényföldrajzi szempontból egyaránt a Nyírségben járunk, mégpedig annak déli vízgyűjtő területén. Ez hazánk második legnagyobb futóhomok-vidéke, annak a hatalmas, 120-300 m vastag hordalékkúpnak a maradványa, amelyet a pleisztocén folyamán az ÉK-i Kárpátokból, Erdély Ny-i részéből lefutó, s itt áthaladó folyók halmoztak fel. Az utolsó eljegesedés idején a Bereg-Szatmári-síkság és a Bodrogköz megsüllyedése miatt a folyók más irányt vettek, s ezután a felszín alakításának szerepét a szél vette át. Az utolsó jégkorszak északias szelei alakították ki a ma is elénk táruló

arculatot, építették fel a tájra jellemző 0,5-1,5 km hosszú, a 18-20 m-es magasságot is elérő, jellegzetes formájú, ún. parabolabuckákat, melyek között részben az ősi folyóvizek által hátrahagyott, részben a szél által kimélyített ÉK-DNy irányú mélyedések, völgyek jöttek létre. Ezen nedves, tocsogós, gyakran lefolyástalan nyírvízlaposok a jégkorszak végső szakaszában és az azutáni hűvös-nedves időszakban alakulhattak ki, s napjaink „vízrendezéséig" menedéket nyújtottak e hajdani kor élővilágának az azt követő szárazabb, melegebb periódusokban is. A nyírvízlaposok lápi-mocsári növényzetével szemben a buckák oldalai, tetői száraz, homokpusztai vegetációnak adtak otthont, s ezzel változatos, egymásba fokozatosan átmenő társulások, társuláskomplexek jöhettek létre.

Bár az eltelt évezredekben az éghajlat és a természeti viszonyok sokat változtak, a múlt század második felétől kezdve gyorsult fel igazán a természet átalakulása. Ennek nyomán formálódott meg (vagy deformálódott) a táj ma ismert képe. A legnagyobb beavatkozás a térség vizeinek lecsapolása volt. Az ún. nyírvízmentesítő társulatok 1892-től kezdve csatornákkal hálózták be a területet, a lefolyástalan nyírvízlaposok vizét összegyűjtötték, s a Berettyóba vezették. Mivel az átlagos évi csapadékmennyiség 550 mm körül van, melyből csak a párolgással 500 mm távozik, a lápok helyén ugyan szántóföldeket nyertek, azonban általánossá vált a tájegység kiszáradása, a talajvíz lejjebb szállása, mely napjainkra katasztrofális méreteket öltött (a 70-es évektől kezdődően a folyamat legalább részleges megállítása érdekében hozták létre az erdőspusztai jóléti tavak rendszerét). A vízrendezésnél jóval korábban, már a XVI-XVII. század török világa alatt megkezdődött az erdőterületek csökkenése, melyek helyét szántók, szőlők, gyümölcsösök, rétek, homoki legelők foglalták el. Ezt tetézte a megmaradt erdők faállományának átalakítása, amikor a tölgyet a gyorsan növő, a szárazságot jobban megtűrő akáccal, fekete- és erdeifenyővel, nemes nyárral, stb. váltották fel.

Az akác és a többi tájidegen fafaj a térség élővilágát, tájképét elszegényítette (nem kell hozzá ökológusnak lenni, hogy

megérezzük a döntő különbséget, amikor a tölgyerdő templomából átérünk egy silány, madárdal nélküli, gyomos akácosba vagy mértani rend szerint telepített nyárültetvénybe), hiszen a nehezen lebomló akácavar nem képes az erdei talaj megfelelő humuszpótlására, miközben nitrogén-felhalmozódást, s erős gyomosodást okoz. Ráadásul az erdők vágás utáni kituskózása és mélyszántása nyomán nagyrészt eltűntek az aljnövényzet díszét jelentő hagymás-gumós-gyöktörzses növények (pl.: a sáfrány, vagy az egyhajúvirág). A természetes táj pusztulásának folyamatára a „töviskoronát" a természettel még viszonylag összhangban élő kisparaszti életformát felváltó nagyüzemi gazdálkodás erőltetett és átgondolatlan – melioráció, gyep-gabonaváltó programjai, kemizálása, s napjaink privatizációjának negatív hatásai (kivágott fasorok, ligetek, feltört gyepek) tették fel. Ennek nyomán sok vízállás, homokos rét és legelő tűnt el örökre, értelmetlenül. Noha a táj a változások ellenére napjainkig sokat megőrzött ősi képéből, az erdők, legelők, rétek és szántók változatos hangulatából, az eredeti természet – a homokpuszták, láprétek, fűzlápok, keményfás ligeterdők, pusztai és gyöngyvirágos tölgyesek – a fent leírt folyamatok hatására szigetszerű maradványfoltokra zsugorodott össze. Ennek következménye a tájvédelmi körzet szétszórt, mozaikos jellege (22 elkülönült területre oszlik). A tájvédelmi körzetben két jellegzetes arculatát, a száraz homokpuszták és a nedves nyírvízlaposok szinte teljes szukcessziós sorát megtalálhatjuk.

Először keressük fel a Nyírség buckaközi mélyedéseit, deflációs völgyeit, ún. lefolyástalan és lefolyásos nyírvízlaposait, melyek különleges élőhelytípust hoztak létre Nyírábrány, Nyíracsád, Álmosd, Bagamér, Vámospércs térségében. Sajátos mozaikszerű társulásaik követve a felszíni és a talajvízszint vonalát, jellegzetes mintázatot alkotnak, és sok hűvös és nedves klímát kedvelő növényt megőriztek (pl.: vidrafű, fehér zászpa, szibériai nőszirom, buglyosszegfű, pompás kosbor, hússzínű ujjaskosbor, zergeboglár, kornistárnics, hogy csak a legjellegzetesebb növényeket említsük).

A lápok beerdősülésének jellegzetes állomásai a nyírlápok és a gyakoribb rekettyefüzesek. A buckaközi laposok zárótársulása a tölgy-kőris-szil ligeterdő. Halápon, Vámospércsen, Nyírábrányban megmaradt nagyobb és kisebb foltjainak lombkoronaszintjét a kocsányos-tölgy, a magyar kőris és a mezei szil alkotja, de megtalálható a vénic szil, a közönséges nyír és a különféle hazai nyárak is. Cserjeszintjének jellemző fajai a veresgyűrű som, kutyabenge, kányabangita. Lágyszárú szintjének jellemző növényei az odvas és ujjas keltike, fehér és lándzsás madársisak, vitézkosbor, turbánliliom. A szárazabb, magasabb térszíneken megjelenik a gyöngyvirágos tölgyes. Lombkoronaszintjét a kocsányos tölgy mellett a mezei juhar, néhol a tatárjuhar, a vadkörte, vadcseresznye, a különféle hársak alkotják. Különlegességnek számít a Balkán felől Erdélyen át idáig, ill. a Beregi tanúhegyekig terjedő ezüsthárs, mely Bagamér mellett szép maradványerdőt alkot. Nem ritkák ezekben az erdőkben a nyír és a nyárak sem. Cserjéi közül kiemelkedők az énekesmadaraknak kitűnő eleséget nyújtó veresgyűrű som (sőt Gúton, Bánkon a húsos som is!), a bibircses kecskerágó, a kökény, az egybibés galagonya, a fagyal. Gyepszintje gazdag a sok tavaszi-hagymás növény, a gyöngyvirág, a különféle salamonpecsét fajok révén. Ritka, védett növényei a tavaszi csillagvirág, a zöldes és kétlevelű sarkvirág, a madárfészek orchidea, erdei szellőrózsa, az odvas és ujjas keltike, a kereklevelű körtike, tavaszi kankalin, stb.

Ha a szárazabb területeket keressük fel, még mindig sok szép homoki legelőt találhatunk (Bagamér, Monostorpályi, Hajdúbagos, Hajdúsámson mellett). A homoki gyepekben megtaláljuk az agárkosbort, a magyar kökörcsint, a homoki nőszirmot és a homoki vértövet. A buckatetők beerdősülésével létrejött száraz homoki tölgyesekből mára csak igen kevés maradt. Jellemzőek rájuk a kiterjedt tisztások, s azokon zárt homoki gyep, mely sokszor fajgazdagabb, mint az erdőkön kívül megtalálható társai. A domináns kocsányos tölgy mellett láthatjuk néhol az ezüst hársat, fehér nyárat, sőt itt-ott a borókát is. A gazdag cserjeszintben az egybibés galagonya és a fagyal mellett ott a mogyoró, mely a szárazodás miatt egyre ritkább. A lágyszárú

szintben a széleslevelű nőszőfű, s talán legkiemelkedőbb értékként a liláskék magyar nőszirom (melyet nap mint nap láthatunk a 20 forintos érmén). Néhány további figyelemreméltó növény a debreceni csormolya, a tavaszi hérics, a sárga gyűszűvirág. A tájvédelmi körzet legkiemelkedőbb értékei között tartjuk számon a tarka sáfrányt és az egyhajúvirágot, melyek néhol még ma is virágszőnyeget képezve a kora tavasz legszebb ékességei.

Bár a tájvédelmi körzet elsősorban botanikai értékei miatt nevezetes, nem érdektelenek a területeken előforduló védett állatfajok sem. Így feltétlenül megemlítendő a száraz homoki gyepek két értékes rovara, a ragadozó imádkozó sáska, és a Kárpát-medencei bennszülött sisakos sáska. Homokos talajú területeken, utak mentén tűnik elénk az alföldi homokfutrinka. Igen megritkult mára az idős tölgyesekre jellemző szarvasbogár, és a nagy hőscincér. Eltűnőben van a szintén odvas tölgyekben fejlődő orrszarvúbogár is. A tölgyerdők szegélyein néhol még találkozunk a farkasalmalepkével, s gyakrabban a fecskefarkú és kardoslepkékkel. Lápos területek értékes faja a nagy tűzlepke, a páragazdag kőrises erdők szegélyein feltűnik az egyik legértékesebb, a díszes tarkalepke is.

A gerincesek közül említést érdemel a pangóvizes területek még ma is viszonylag gyakori, védett hala, a réticsík. A vizes területek, s környékük otthont adnak a másutt igencsak veszélyeztetett kétéltű fajoknak (például a pettyes és tarajos gőte, mocsári béka, vöröshasú unka, stb.). A hüllők közül kiemelendő a homokpusztai gyepeken kisebb elszórt populációkban élő homoki gyík, a napsütötte erdőszéleken ékes színével feltűnő zöld gyík, s a láprétek ritka, értékes gyíkja, az elevenszülő gyík. Az emlősök közül három fajt emelnénk ki, a homoki legelőkön még mindig szép számban élő ürgét, mely odacsalogatja az általa nyújtott „terített asztalra” a ragadozó madarakat, a már csak néhány elszigetelt populációban élő bennszülött földikutyát (Hajdúbagos), és a nagyobb kiterjedésű erdőkben előforduló vadmacskát (Gút).

Végül, de nem utolsósorban ejtsünk néhány szót a terület madárvilágáról. Az Erdőspuszta változatos növényzete kedvez a gazdag énekesmadár-fauna kialakulásának. Különösen igaz ez a

dús cserjeszintű, tisztásokkal tagolt tölgy-kőris-szil ligeterdőkre és a még meglévő százados tölgyesek fészkelő közösségeire. Kiemelkedő természetvédelmi jelentőségű az idős nyárfák természetes odúiba fészkelő szalakóta és a hasonlóan dekoratív gyurgyalag, mely a homokbányák partfalait választja lakóhelyül. A vízimadarak közül említést érdemel a víztárolókon költő vörösnyakú vöcsök és fattyúszerkő, valamint a tájvédelmi körzet déli, szikesedő tavain a gulipán, a gólyatöcs és a nyárilúd. A ragadozó madarak közül kiemelkedő a vizes területek fölött rendszeresen feltűnő halászsas, a kígyászölyv, s az újra megjelenő kerecsensólyom.

Ez a rendkívül hézagos felsorolás természetesen csak néhány kiragadott példával igyekezett igazolni azt, hogy a dél-nyírségi erdőspuszták világa még ma is jelentős értéket rejt. A fajok élőhelyeinek, a táj megmaradt harmóniájának megóvását napjaink nehéz körülményei közepette (a tulajdonviszonyok megváltozása, a természetvédelem alulfinanszírozottsága, stb.) a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága igyekszik biztosítani. Bár az előzőekben felsorolt értékek ma már törvényes oltalmat élveznek, látnunk kell, hogy a jog védelme szükséges, de nem elegendő ahhoz, hogy a természet itt és máshol a jövendő számára fennmaradjon. A tét ma már túlmutat azon, hogy a táj és természet szépségét a jövendő generációk is élvezhessék, s a növény- és állatfajok a kipusztulás elől menedéket lelhessenek. Hazánk eredeti növénytakarója és állatvilága az elmúlt 100 évben erősen visszaszorult, s az Alföldön 85-90%-ban elpusztult. Ez a folyamat – amely világszerte zajlik – ma már az emberiség jövőjét veszélyezteti. Mindenkinek fel kell ismernie, hogy közös érdekünk a természet pusztításának, a biológiai sokféleség csökkenésének, tájai sivárosodásának megállítása, s ezért mindannyiunknak tenni kell: új típusú, környezetbarát gazdálkodással és életmóddal, a természet védelmével, különös figyelmet fordítva védett területeinkre, de azon kívül is, minden még fennmaradt zöld szigeten.